

Rekabet ve İşbirliği İkileminde Yönünü Arayan Türk-Rus İlişkileri

Mitat Çelikpala*

Öz

Son dönem Türk-Rus ikili ilişkileri, işbirliği ve stratejik ortaklık söylemleri etrafında tanımlamaktadır. 1990'lı yıllara hâkim olan rekabet söyleminin yerini alan bu yeni bakış açısı, Türk-Rus ikili ilişkilerinin seyrinde temel bir dönüşüme işaret etmektedir. İki ülkenin ilişkilerini geliştirirken işbirliğinin boyutlanmasını sağlayacak hedef bölgesi olarak, 1990'lı yıllarda rekabetin en yoğun biçimde yaşandığı Avrasya'yı seçmesi ise, Türk Dış Politikasının genel çizgisi ve ikili ilişkilerin seyri açısından, yaşanan dönüşümün farklı bir yönüne işaret etmektedir. Bu çalışmada, Türk-Rus ilişkilerinde yaşanan dönüşümün sebepleri ve sonuçları hem söylem hem de eylem boyutunda ve tarihsel süreç dikkate alınarak sorgulanmakta; bu dönüşümün Türkiye'nin Avrasya söylem ve politikalarına yansımalarının yanı sıra, Türk kamuoyu ile dış politika yapımcılarının rol tasavvurlarında gerçek bir dönüşümün söz konusu olup olmadığına cevaplar aranmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Türkiye, Rusya, Türk-Rus ilişkileri, Avrasya, Avrasya Eylem Planı

Giriş

2000'li yıllarda Türk-Rus ilişkileri üzerine yapılan çalışmaların ikili ilişkileri tanımlamada kullandığı söylem, *işbirliği* ve *stratejik ortaklık* etrafında şekillenmektedir. Soğuk Savaş döneminin mirası olarak 1990'lı yıllara hâkim olan *rekabet* söyleminin yerini alan bu yeni bakış açısı, Türk-Rus ikili ilişkilerinin seyrinde bir yeniliğe işaret etmektedir. Bu dönüşümün ilişkilerin doğasında da temel bir değişime yol açıp açmadığı üzerinde

* Prof. Dr., Kadir Has Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü - İstanbul / Türkiye
mitat@khas.edu.tr

durulmaya değer bir konudur. İlişkiler 2000’li yılların başında her iki ülkede yaşanan iktidar değişikliklerinin kazandırdığı ivmeyle gelişmiş, kurumsallaşmanın sağlanması ve sonrasında 2011’den itibaren vizelerin karşılıklı olarak kaldırılmasıyla yeni bir seviyeye ulaşmıştır. Bu yeni seviye, akıllara iki ülke arasındaki işbirliğinin sınırlarına ulaşip ulaşmadığı sorusunu getirmektedir.

İki ülkenin ilişkilerini geliştirirken işbirliğinin boyutlanmasını sağlayacak hedef bölgesi olarak 1990’lı yıllarda rekabetin en yoğun biçimde yaşandığı Avrasya’yı seçmesi, Türk Dış Politikasının genel çizgisi ve ikili ilişkilerin seyri açısından, yaşanan dönüşümün farklı bir yönüne işaret etmektedir. İkili ilişkilerde Avrasya merkezli işbirliği söyleminin ne derecede eyleme döküldüğü konusuysa tarafların söylemle eylem arasında gerçekçi bir bağ kurup kurmadıklarının, dolayısıyla ikili ilişkilerde yapısal bir dönüşümün gerçekten yaşanıp yaşanmadığının anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Bu aynı zamanda tarafların Avrasya’daki gelişmeler karşısında benzer tavır takınıp takınmadıklarının, *ortakların* gelişmelere yönelik, benzer bir söylem ve tutum geliştirip geliştirmediklerinin de değerlendirilmesi anlamına gelmektedir. Bu durum her iki tarafın Avrasya kavramında coğrafik ve politik açılardan neyi anlayıp anlamadıklarıyla da bağlantılıdır.

İkili ilişkilerde yaşanan bu dönüşümün, kuşkusuz orta ve uzun vadede her iki ülkenin jeopolitik ve güvenlik kültürüne hâkim olan söyleminde temel bir takım değişikliklere neden olması beklenir. En azından, her iki tarafın da tarihsel ve kültürel geçmişin olumsuz birikimini bir kenara bırakarak, farklı düzeylerde de olsa eskisinden farklı ve yapıcı bir dil geliştirecekleri varsayılır. Türk-Rus ilişkilerini bu bağlamda değerlendirildiğinde karşımıza; sadece geçmişin olumsuzluklarına esir edilmeyen, geleceğin getireceği olumlu ve yapıcı beklentilere odaklı, işbirliğinin yarattığı/yaratacağı güvenli ve parlak bir gelecek tasavvuruna vurgu yapan yeni bir söylem çıkmaktadır. Taraflar, *bardağın boş tarafından ziyade dolu tarafına odaklanmış* bir söylemi şekillendirmeyi seçmişlerdir. Bu çerçevede, karşı karşıya kalınan ekonomik ve mali zorluklarla mücadelede, boyutlanan/derinleşen ticari ilişkileri her iki tarafın çıkarlarına hizmet edecek şekilde kullanmaya çalışsan, enerji merkezli karmaşık bir karşılıklı bağımlılık sürecinin başlatıldığı görülmektedir. Bu yeni söylem/eylem bütünü, 1990’lı yıllarla karşılaştırıldığında Türk dış politikası açısından kamuoyuna ve karar alma mekanizmalarına hâkim olan siyasi hafızada ve özellikle Avrasya coğrafyasına yönelik olarak şekillendirilen rol tasavvurlarında temel bir değişim anlamına gelmektedir.

Bu çalışmada, Türk-Rus ilişkilerinde yaşanan dönüşümün sebepleri ve sonuçları hem söylem hem de eylem boyutunda ve tarihsel süreç dikkate alınarak sorgulanmakta; bu dönüşümün Türkiye'nin Avrasya söylem ve politikalarına yansımalarının yanı sıra, Türk kamuoyu ile dış politika yapılarının rol tasavvurlarında gerçek bir dönüşümün söz konusu olup olmadığına cevaplar aranmaktadır.

Türk-Rus İlişkilerine Hâkim Olan Tarihsel/Geleneksel Söylem

Türk-Rus ilişkilerinin tarihsel geçmişine Türk yazınında hâkim olan söylem merkezli biçimde bakıldığında, iki imparatorluk arasında yaşanan hâkimiyet mücadelesini yansıtan savaşlar ile bu savaşlar sonucunda ortaya çıkan *düşmanlık* vurgusuyla renklendirilmiş *rekabetin* şekillendirdiği, çoğunlukla Türk tarafı aleyhine gelişmeleri öne çıkartan olumsuz bir söylem bütünüyle karşılanmaktadır (Küret 1990, Oreškova 2003). Betimleme, 18. yüzyıldan itibaren Rusların Boğazları kontrol altına almaya ve Türk sınırları boyunca yayılmaya çalıştığı; 19. yüzyıl sonuna kadar İngiltere ve Fransa'nın, 20. yüzyıl boyunca da ABD'nin bunu durdurmaya çalıştığı bir diplomasi tarihi etrafında yapılmaktadır (Aydın 2006: 157). Sonuçta Türk-Rus ilişkileri *Büyük Oyun*'un bir alt sahası olarak görülmektedir.

Bu anlayış, Türk kamuoyunda Rusların asli/birincil (*primary*) düşman, Rusya'nın da Karadeniz'den Kafkasya'ya, Balkanlar'dan Doğu Avrupa'ya kadar uzanan geniş bir alanda iddia sahibi, yayılmacı bir güç biçiminde tanımlandığı olumsuz bir söylemi hâkim kılmıştır. Bunun sonucu, rekabetçi bir düşünce sistematiği kullanılarak yapılan değerlendirmelerdir. Bu mücadelelerin modern Türkiye ve Rusya'ya en önemli mirası, Soğuk Savaş sonrası dönemde Balkanlardan Kafkasya'ya uzanan geniş coğrafyada ortaya çıkan çeşitli devletlerin sahip oldukları tehdit ve güvenlik algılarıdır. Zorunlu göçlerle oluşan karmaşık ve sorunlu demografik yapı da bu düşünce sistematiğinin kemikleşmesine neden olmuştur. Dolayısıyla bu düşünce yapısının yarattığı algı ve söyleminin imparatorluklar sonrası modern dönem Türk-Rus ikili siyasi ilişkilerine doğrudan yansımaları, derin ve değişmez bir itimatsızlık ve karşılıklı güvensizliktir.

Bu dönemde Rusya'da da Türkiye, tarih boyunca Pantürkist politikalarla Rusya'yı istikrarsızlaştırabilecek, Soğuk Savaş dönemindeki tercihi ya da konumuyla NATO ittifakının üyesi ve genelde ABD'nin Avrasya'daki piyonu olarak değerlendirilmiş ve olumsuz biçimde algılanmıştır.

İki taraf arasında, bu genel çerçevenin şekillendirdiği tehdit algısına ve genel güvensizlik ortamına rağmen, işbirliğine vurgu yapılan dönemler de yok değildir. Birinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan iki yeni devletin,

yani Türkiye Cumhuriyeti ile Bolşevik/Sovyet Rusya'nın ikili ve diğer *kapitalist-sömürgeci Batıyla* ilişkilerinin şekillendiği erken döneme hâkim olan söylem/anlayış, *işbirliği ve dayanışma* merkezlidir (Gürün 1991, Kılıç 1998, Yerasimos 2000). Modern dönem Türk-Rus ikili ilişkileri açısından başlangıç dönemi olarak kabul edebileceğimiz 1920 ve 1930'lu yıllarda, her iki ülke yöneticilerinin kendi iç sorunlarına ve rejimlerinin devamlılığını sağlayacak güçlü merkezi otoriteleri tesis etmeye odaklandıkları görülmektedir. Taraflar, dış politika ve güvenlik politikalarını da bu anlayış çerçevesinde şekillendirmeye çalışmışlardır. Toprak bütünlüğünü garanti altına alan, sağlam ve istikrarlı bir ekonomik ve siyasi düzen kurmak ve uluslararası alanda kabul görmek temel öncelikti. Bu dönemde imzalanan Moskova, Kars ve 1925 Türk-Rus Dostluk ve Tarafsızlık anlaşmaları iki tarafın dünya politikasına benzer bakışının, en azından birbirlerine sorun yaratmak istemediklerinin birer ifadesidir. 1925 Anlaşması Türkiye açısından Musul meselesi nedeniyle İngiltere'yle, Akdeniz güvenliği ve adalar gibi sorunlar nedeniyle İtalya'yla ve Hatay dâhil olmak üzere sınır anlaşmazlıkları nedeniyle Fransa'yla sorunlu ilişkilerin hâkim olduğu, dolayısıyla dönemin büyük güçleriyle sıkıntılarının yaşandığı dönemde olumlu bir ilk adım olma önem ve özelliğine sahiptir.

Daha çok faydacı söylemin hâkim olduğu, İkinci Dünya Savaşına kadar devam eden bu dönemde, taraflar arasında büyük bir gerginlik yoktur. Fakat kamuoyu ve karar alıcılar nezdinde, ortaklaşa bir gelecek tesis etmek üzere işbirliğine gitmeyi önceleyen bir tasavvur da söz konusu değildir. Türkiye'nin *Yurtta Sulh Cihanda Sulh* söylemiyle dış Türkler konusunu gündeminin dışına çıkartması ve günümüzde Avrasya olarak tanımladığımız coğrafyaya sırtını dönmesi karşılığında, Sovyetlerin de Türkiye'nin rejim karşıtı gördüğü gruplarla mücadelesine sessiz kalmıştır. Bu durum işbirliğinin büyük güç politikaları dışında özel, uzun soluklu ve derinlemesine bir alanı/hedefi olmadığına işaret etmektedir.

Bunun sonucu, İkinci Dünya Savaşı ve hemen sonrası dönemde ikili ilişkilerde yeniden ortaya çıkan olumsuzluklardır. Sovyetlerin Mart 1945'de 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'nın uzatılmayacağını Türkiye'ye bildirmesiyle başlayan gerginlik; Montrö sözleşmesinin eskidiği söylemiyle öne çıkan Boğazların statüsünün elden geçirilerek bölgeye Sovyet askerî varlığının yerleştirilmesi ve Kars ve Ardahan'ı içeren toprak talepleri nedeniyle söylemde ve algıda hızlı bir geri dönüşe yol açmıştır (Bilge 1992). 1940'ları ağır Sovyet tehdidi altında geçiren Türkiye, ABD öncülüğündeki Batı dünyasıyla siyasi, ekonomik ve askerî ilişkilerini sağlamlaştırırken, Batı dünyasının uluslararası kurumlarının da tam bir üyesi olmayı hedef-

lemiştir. Bu süreçle uyumlu biçimde, iç politik yapısında bir dizi değişikliklere giden Türkiye, 1946'da çok partili siyasal hayatla tanışmış Mayıs 1950'den itibaren de Demokrat Parti tarafından yönetilmeye başlamıştır. Bu iki tarafın değerler ve ideolojik söylem bağlamında da tamamen farklılaşmasını ifade etmektedir. Kısacası dış politika tercihleriyle uyumlu biçimde, iç politik yapıda değişikliklere gidilmiş, rejim ve toplumsal yapı yeniden şekillendirilirken Sovyetler/Ruslar karar alıcılar ve kamuoyu tarafından yeniden *öteki/tehdit* olarak tanımlanmıştır.

Uluslararası konjonktürün derinleştiği bu tehdit algısı, Türkiye'nin NATO üyeliğiyle birlikte Rusları yeniden *düşman* biçiminde tanımlamasıyla neticelenmiştir. Komünizm karşıtlığıyla birleşerek ideolojik bir boyut da kazanan ötekileştirme, Türkiye'yi Sovyet karşıtı Çevreleme (*Containment*) politikasını benimseyen ABD'ye ve Avrupa-Atlantik güvenlik kurumlarına bir adım daha yaklaştırdırken Sovyetlerden uzaklaştırmıştır. Kısacası, Sovyetler Birliği'nin yıkılışına kadar Türkiye'de Sovyet/Rus algısını şekillendiren, güvenlik ve dış politika kararlarının alınmasında rol oynayan ana faktör Sovyet tehdidi ve komünizm korkusudur (Tellal 2002). Bu durumun doğal bir sonucu olarak Türk kamuoyunda da kuvvetli bir Sovyet/Rus/Komünist düşmanlığı söz konusudur. Rus tarafı açısından Türkiye ise yukarıda değinildiği üzere, Batı/Amerikan/NATO hattının cephe ülkesi olarak algılanmış ve işbirliği konusu gündeme dahi alınmamıştır (Gürün 1991).

Bu dönemde Avrasya, Türk kamuoyunun ve karar alıcılarının gündeminde en azından siyasi bir mesele olarak neredeyse hiç bir biçimde yer edinmemiştir. Sovyet/Komünist karşıtı mücadeleye zaman zaman üstü örtülü biçimde destek verildiği görülse de, bunun etkili bir sonuç yaratarak, Türkiye'de özel bir Avrasya politikasının şekillendirilmesine neden olduğu söylenemez.

Soğuk Savaşın sona ermesi ve Sovyetler Birliğinin çöküşüyle değişen sınırlar ve ortaya çıkan yeni ulus devletler, dünyanın genelinde olduğu gibi Türkiye'de de farklı coğrafi hayallerin oluşmasına fırsat vermiştir. Türkiye açısından tarihsel tehdidin bertaraf edilmesi, en büyük düşmanın/rakibin tasfiyesi ve yıllardır göz ardı edilmek zorunda kalınan Avrasya/Türk coğrafyası ile ilişkilerin yeniden tesisine imkân tanıyacak *tarihi fırsatın* doğuşu olarak değerlendirilmiştir. Aslında bu dönüşüm sadece ikili ilişkilerin doğası ve şeklinde değil, aynı zamanda uluslararası sistemin yapısında da temel bir değişim anlamına gelmektedir. Bu değişim, iki kutuplu dünyanın sona ermesiyle birlikte Türkiye'nin Rusya merkezli tehdit algısında dönüşüm yaşanmasının da temel nedenidir. Dönemin Türk karar alıcıları

Sovyet tehdidinin olmadığı/kalmadığı bir dönemde/alanda, Türkiye'nin jeopolitiğini yeniden okuma fırsatı yakalayarak, Türkiye'nin yakın çevresiyle ilişkilerini yeniden tanımlamaya çalıştılar (Aras 2002, Aydın 2003). Bu okumalarda kuşkusuz yeni aktör Rusya'nın konumunun/rolünün algılanışında da temel bir değişim söz konusudur. Rusya, Sovyetler Birliği değildir ve bu yeni aktörün bölgesel ve küresel güç dengelerindeki konumunun yeniden hesaplanması ve tanımlanması gerekmektedir. Bu yeni durum Türkiye için bir yandan fırsatları, diğer yandan ise tehditleri bünyesinde barındırmaktadır (Aydın 2003). Kısacası, iki yüz yıldan daha fazla bir süre asli/birincil tehdit olarak görülen *en büyük düşmanın* yarattığı tehdidin ortadan kalkıp kalkmadığı, eğer kalktıysa ortaya çıkan *yeni* aktörle, tarihsel birikimin şekillendirdiği güvensizlik algısıyla üretilen *düşmanlık* söyleminin hâkim olmadığı farklı bir ilişkinin kurulup kurulamayacağını tartışıldığı bir geçiş dönemi yaşanmıştır.

Yeni dönemde Türk-Rus ilişkilerinin ana gündem maddeleri arasında Avrasya yer almaktadır. Jeopolitik ve stratejik anlamda, Türkiye için özellikle Orta Asya ve Kafkasya'da yeniden kurulan Türk cumhuriyetleriyle ilişkilerin geliştirilmesinin önü açılmıştır. Bu, Türkiye'nin jeopolitik önemini yeniden belirginleştiği, *model ülke* olarak tanımlanmaya çalışılan Türkiye'nin önünde yeni kapıların açıldığı bir dönemi işaret etmektedir (Larrabee ve Lesser 2003). Rusya Federasyonu ise Türkiye'nin karşısındaki en büyük rakiptir. Sovyetlerden farkı ise nüfuz mücadelesine girilebilecek büyüklükte bir rakip olarak görülmesidir (Aydın 2003, Tanrısever 2003). Bu yaklaşım, 1990'lar boyunca Türk-Rus ilişkilerinin genel çerçevesini belirleyen ve Türkiye'nin Avrasya ile ilişkilerini de şekillendirmede dikkate aldığı yeni boyuta işaret etmektedir.

Geçiş Dönemi 1990'lar: Rekabetten İşbirliğine Doğru İlk Adımlar

Türk-Rus ilişkileri açısından 1990'lı yılların ilk yarısı geçmişin olumsuz mirasının gölgesinde "rekabeti", ikinci yarısı ise yeni vizyonla şekillenen parlak geleceğe işaret eden "işbirliğini" öne çıkartan söylem ve eylemlerin hâkim olduğu bir *geçiş* dönemidir. Türk-Rus ilişkileri, 1990'lı yıllarda ekonomik ve ticari alanda derinleşip boyut kazanırken, karşılıklı korkuların yarattığı güvensizlik, dostluk ve işbirliğinin siyasi ve güvenlik konularını da içeren geniş bir alana yayılmasını mümkün kılmamıştır. Fakat bu ortam, karşılıklı işbirliği ve anlayışına vurgu yapan, ikili ilişkileri *çok boyutlu ortaklığa* taşıyan söylem değişikliğinin doğuşunun gözlemlenebileceği bir *sanal yakınlaşmanın* ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Sezer'e (2000, 2001) göre bu türde bir yakınlaşma, devlet düzeyinde karşılıklı düşmanlığın, özellikle karar alıcıların heyecan uyandırıcı söylemlerden

vazgeçmeleri nedeniyle neredeyse tamamen ortadan kalktığı bir yakınlaşmadır. Taraflar ortak çıkarların geliştirilmesine yardımcı olacak bir dizi alanda işbirliğinin önemini karşılıklı olarak sezerek, ani bir krizin etkilerine karşı ilişkilerin devamlılığının sağlanması amacıyla iletişim kanallarını açık tutarlar. Fakat karşılıklı korku, güvensizlik ve kuşku da hem siyasal seçkinlerin hem de kamuoyunun kafasında hala temel belirleyici olarak varlığını devam ettirmektedir. Türk-Rus ilişkileri örneğinde bu durum, ikili ilişkilerin gelişerek önce çok boyutlu ortaklığın, sonrasında ise stratejik işbirliğinin kurulmasıyla sonuçlanmıştır.

1990'lı yılların başlangıcında iki ülke arasındaki ilişkilerin sorunlu başlıkları arasında Rusya'nın kanat olarak adlandırılan Kafkasya'da Avrupa'da Konvansiyonel Kuvvetlerin İndirimi Anlaşmasına (AKKA) uymaması; Çeçen, Abhaz ve Dağlık Karabağ sorunları karşısında tarafların farklılaşan yaklaşımları; Rusya'nın PKK'ya bakışının Türkiye'de yarattığı hayal kırıklığı; Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'daki Rus askerî üslerinin varlığı ile NATO'nun bu alanda Türkiye üzerinden etkinlik kurma girişimleri; Kıbrıs ve S-300'ler bağlamında silahlanma sorunu; Karadeniz'de Türk donanmasının hâkimiyeti ve İran-Rusya ilişkileri gibi başlıklar sayılabilir. Bu faktörlerin yanı sıra Boğazlar ve alternatif enerji nakil hatlarının tesisi de ikili ilişkilerdeki potansiyel sorun kaynakları olmuştur. Akgün ve Aydın (1999: 27), haklı olarak bu türde sorunların yarattığı olumsuz ortamı “1992-1997 arası dönem Türkiye ve Rusya açısından ortak çıkarların, ticari menfaatlerin büyük ölçüde arka plana atıldığı bir dönem oldu. Modası çoktan geçmiş jeopolitik gerekçelere dayanan rekabet, işbirliği imkânlarını göz ardı etmemize yol açtı” şeklinde değerlendirmektedir.

Modası çoktan geçmiş jeopolitik gerekçelerden kasıt, Türkiye'nin *Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Büyük Türk Dünyası* söylemi çerçevesinde Avrasya coğrafyasında etkinlik kurmaya çalışmasıdır. Bu coğrafya Balkanlardan başlayarak Orta Asya'ya kadar uzanan bir alanı işaret etmektedir ve Türkiye'nin bu sahada etkinlik olması hedeflenmiştir (Aydın 2003). Avrasya Türk dış politika yapım sürecine ve jeopolitik/stratejik söylemine öncelikli bir başlık olarak Sovyetlerin çöküşünü izleyen bu dönemde girmiştir (Erişen 2013: 25). Avrasya tek başına Türk karar alıcıların kararlaştırdıkları bir gündem başlığı değildir. Türkiye, bağımsızlıklarını yeni kazanan Orta Asya ve Kafkasya ülkelerine Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonrasında ABD başta olmak üzere Batılı aktörlerce *model ülke* olarak gösterilmiştir (Aras 2002, Aktürk 2004). Türk kamuoyu bu söylemi duygusal yönü ağır basan *ağabeylik* anlayışıyla ve tarihi mirasın bir gereği olarak hemen benimsemiştir (Aras 2002, Öniş 1995). Rusya bu yaklaşıma, içeride düzenin sağlanmasını

takiben yürürlüğe sokulan yeni Güvenlik ve Dış Politika doktrinleriyle birlikte 1993'ten itibaren rekabeti öne çıkartarak cevap vermiştir. Türkiye için dönüşüm ve yeni etkinlik alanı olarak görülen bu alan Rusya için korunması gereken geleneksel bir nüfuz alanıdır. Bu bağlamda Türkiye Rusya için bir tehdit, Rusya ise Türkiye için bir rakip olarak görülmektedir. Kısacası 1990'ların ilk yarısına hâkim olan söylem, geleneksel olarak niteleyebileceğimiz düşman algısına dayalı rekabet söylemidir.

Diğer taraftan, iki ülke arasında Sezer'in sanal yakınlaşma değerlendirmesiyle uyumlu şekilde, ticari ve ekonomik ilişkilerin eşzamanlı bir biçimde kurulduğu, çevreye yayılma potansiyeli taşıyan ve ikili işbirliğine dayanak teşkil edecek uzun soluklu ve yapıcı siyasi ilişkilerin temellerinin atıldığı görülmektedir (Yanık 2007). Sürece bir bütün olarak bakıldığında, ikili işbirliğinin zeminini oluşturan ve hızla diğer alanlara yayılmasını sağlayan ana başlık ekonomik ve ticari ilişkilerdir. 1990'lı yılların başında imzalanan anlaşmalarla bavul ticaretiyle başlayan, takiben enerji anlaşmalarıyla boyutlanan ticari ve ekonomik ilişkiler, hızla siyasi ve güvenlik konularına etki etmiştir.

Enerji, 1990'ların başında ikili ilişkilerin rekabet yönünü öne çıkartan jeopolitik bir konu olarak değerlendirilmekteydi. Özellikle Hazar kaynaklarını Rusya dışında bir hat üzerinden Batılı pazarlara taşıyacak alternatif bir proje olarak gündeme gelen Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı ve bununla yakından ilintili biçimde Boğazlar meselesi; yeni Büyük Oyun, 20. yüzyılın son 5 yılının en önemli gündem maddelerinden bir tanesidir. Boru hatlarının güzergâhının ne olacağı, Türk-Rus ilişkilerinin küresel politikalarla iç içe geçmişliğinin ve karşılıklı güvensizliğin bir yansımasıdır (Yanık 2007, Tanrısever 2003). Türkiye için doğalgazın ana enerji kaynağına dönüşmesi ve Rusya'nın da bu kaynağı sağlayacak başlıca güvenilir ortak olarak belirginleşmesi, rekabetle işbirliği arasında bir dengenin kurulmasıyla neticelenmiştir. Türkiye'nin doğal gaz ithalatına BO-TAŞ'ın verdiği rakamlarla bakıldığında 1987'de 500 milyon metreküpün altındaki miktarın 1994'te 5 milyar metreküpe çıktığı görülmektedir. Bu miktar 1990'lı yılların sonunda 10 milyar metreküpü aşmıştır (Çelikpala 2013: 545). En büyük sağlayıcı ise Rusya'dır. Türkiye, Rusya ile büyüyen ekonomisinin ihtiyaç duyduğu enerjiyi sağlayabileceği güvenilir ortağı keşfederken, Rusya'da hızla büyüyen bir pazar ve güvenilir bir müşteri edinmiştir. Bu durum ikili ilişkilerde uzun soluklu bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi anlamına gelmektedir.

Türkiye'de 1990'lı yılların ilk yarısına hâkim olan rakip/tehdit Rusya merkezli Soğuk Savaş dönemi algısının değişiminin ardında yatan etmenlerden

bir diğeri, bu dönemde Türkiye'nin özellikle Avrasya coğrafyasında Rusya ile giriştiği rekabetten/mücadeleden en azından siyasi açıdan çok da karlı çıkmaması gelmektedir. Bu dönemde her iki tarafın Avrasya'da etkinlik sağlama konusunda farklı düşündükleri, taraflardan birinin eski düzeni koruyarak etkinliğini devam ettirmeyi, diğersininse Batı dünyasını da arkasına alarak eskisinden farklı bir düzen kurmayı amaçladığı iddia edilebilir. Bu farklılık, ikili ilişkilere de hâkim olan rekabetin nedenidir. Rekabetin açıkça izlenebileceği Karabağ, Çeçenistan ve Abhazy konularında Türkiye'nin Rusya'ya karşı üstünlük elde etmek amacıyla, en azından başlangıçta yürüttüğü *aktif* politikanın istenilen sonuçları yaratmaması, politika yapım sürecinde temel bir değışiklikle sonuçlanmıştır (Çelikpala 2005).

Azerbaycan'da Elçibey'in yerine Haydar Aliyev'in iktidara gelmesi ve Gürcistan'ın Bağımsız Devletler Topluluğuna üye olmasıyla birlikte dönemin Başbakanı Tansu Çiller'in Eylül 1993 Moskova gezisinde "dünyaya Ruslarla aynı pencereden bakacağız" açıklamasını yapması sonrasında, Türkiye'nin gerek Rusya ile ilişkilerinde gerekse Avrasya'ya bakışında önceki dönemden farklı bir yaklaşımın/söylemin izlenmeye başladığı görülmektedir. Çiller'in ziyareti, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonrasında izlediği Özal dönemi aktif ve rekabetçi yaklaşımının sonu ve dış politika yaklaşımının "iflas belgeseli" olarak değerlendirilmiştir (Kırca 1993, Çandar 1993). Diğer yandan Çiller'in Azerbaycan'da iktidar koltuğuna yeni oturan Haydar Aliyev'le ilk defa bu gezi sırasında, hem de Moskova'da buluşması, Çandar'ın (1993) değerlendirmesiyle, Türkiye'nin simgesel olarak "Rusya'nın üstünlüğünü kabul etm(esi)" ve Bakü'den başlayarak Avrasya'ya giden yolun Türkiye için artık Moskova'dan geçmesi anlamına gelmekteydi. Bu söylem, *Adriyatik'ten Çin Seddi'ne* söylemi/projesinden geri adım atılmasına, en azından bu alanda etkinlik sağlamak adına önceki dönemden farklı bir uygulama pratiğine geçildiğine, farklı bir söylemle Rusya ile *işbirliğine* gidileceğine işaret etmektedir.

Kafkasya başta olmak üzere Türk Dünyası merkezli biçimde yaşanan rekabette Türkiye'nin söylem/tarz değışikliğine gitmesinin sebepleri değerlendirildiğinde; erken dönemde Türkiye'nin imkân ve kabiliyetlerinin doğru hesaplanmayarak abartılması, yeni cumhuriyetlerde ve Türk kamuoyunda gerçekleştirilebileceklerin ötesinde beklentilerin yaratılması, Rusya'yı dengeleyecek yeterli Batı desteğinin bulunamaması gibi etkenler sayılabilir. Bu etkenlere ek olarak, hatta belki de daha belirleyici bir etken olarak belirtilmesi gereken bir diğer nokta ise Türkiye'nin Kürt sorunudur. Bu, Türkiye'nin iç politikasının yanı sıra Türk-Rus ilişkilerinin de 1990'lardaki en hassas konusudur. 1993-1994 yılları PKK terörünün tırmandığı ve Rus-

ya'nın da Türkiye'ye karşı PKK kartını etkin ve yoğun biçimde kullandığı yıllardır. Türkiye'nin Kafkasya'da var olan ve Rusya'nın da taraf olduğu çekişmelerde takındığı tavrın Rusya tarafından onaylanmaması ve bunun Kürt meselesini kullanarak dengelenmesi tercihi PKK'yı Rusya için Türkiye'ye karşı kullanılacak bir silaha dönüştürmüştür. Rusya'nın Şubat 1994'te PKK destekli/kontrollü Kürdistan Komitesi ve Kürdistan Kurtuluş Cephesi tarafından Moskova'da düzenlenen Kürdistan Tarihi başlıklı konferansa izin vermesi, Moskova'da bir Kürt Evinin açılması ile aynı yılın sonunda *sürgünde Kürt Parlamentosu*'nun Rus Duma'sında toplantı yapmasına izin verilerek Türkiye'nin baskı altına alınmaya çalışılması, ilişkilerde rekabetin bir kenara bırakılarak *tarihsel düşman* söyleminin öne çıkmasına neden olmuştur (Olson 2005: 85-128). Dönemin Ankara Büyükelçisi Albert Çernişev'in "ülkelerimiz karşılıklı güveni tesis etmelidir. Üst düzeyde bir güvenden bahsediyorum ve bu söz sadece kelimelerde kalmamalıdır. Birbirimizin gözünün içine bakmalı birbirimize güvenmeliyiz" değerlendirmesi ve "Cam evlerde yaşayanlar asla ilk taşı atanlar olmamalıdır. Türkiye ve Rusya aynı gemideler, gemi batarsa birlikte batarız" açıklaması, Türkiye'nin Avrasya'ya yönelik politikalarını ve Rusya ile ilişkilerini iç politika önceliklerini dikkate alarak gözden geçirmesinin nedenidir (TDN 1994).

İki taraf arasında işbirliğinin önemli bir boyutunu oluşturan ve takip eden dönemde karşılıklı olarak söylemin değişmesini sağlayan konu başlığı durumundaki terörizmle mücadelede işbirliği bu bağlamda gündeme gelmiştir. 1995'te imzalanan "Terörizmi Önleme Protokolü" ve 1996'da imzalanan "Terörizmle Mücadele Alanında İşbirliğine İlişkin Memorandum", iki tarafın kendi "terör" meseleleri olarak gördükleri Çeçenistan ve PKK konularında birbirlerinin alanlarına girmeyeceklerini ve işbirliğine gideceklerini ifade ettikleri belgelerdir.

Kısacası iki ülke ilişkilerine hâkim olan çekişme ve rekabete dayalı karşılıklı algı ve söylemin 1990'ların sonlarından itibaren ticari ve ekonomik ilişkiler, Avrasya'da çıkar algısı, terörle mücadele gibi başlıkların etkisi altında, adım adım değişmeye başladığı bir süreç söz konusudur. Uluslararası alanda yaşanan gelişmeler ve her iki tarafın Batı dünyasıyla ilişkilerinde yaşadıkları hayal kırıklıkları ise bir tür katalizör etkisi yaratmıştır. Rusya'nın yaşadığı ilk büyük hayal kırıklığı, daha yapıcı ilişkiler kurmak ve güven tesis etmek adına Soğuk Savaş döneminin asli düşmanı olarak gördüğü NATO ile Mayıs 1997'de imzalanan işbirliği ve güvenlik anlaşmasına rağmen, eski Doğu Bloğu üyeleri Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya'nın Aralık 1997'de NATO üyeliğine giden yolda ilk adımı atma-

larıdır. Aynı dönemde Türkiye’de, Lüksemburg zirvesinde açıkça ortaya çıktığı üzere, üyelik sürecinde AB ile ciddi sıkıntılar yaşamaktaydı. Yine 1997 ve 1998 iki tarafın ekonomik krizler nedeniyle sıkıntılarla karşı karşıya kaldıkları bir dönemi işaret etmektedir. Bu gelişmeler bir yandan iki tarafı da öncelikli işbirliği yapılacak ortak olarak görülen Batı dünyasıyla düşünsel olarak yabancılaştırırken diğer taraftan gerek siyasi gerekse ticari ve ekonomik alanlarda iki ülke arasında bir tür yakın işbirliğine gidilebileceği düşüncesini doğurmuştur. Bu yaklaşım, her iki toplumun da Avrasyalı ve siyasi olarak her iki devletin de Avrasya’da oldukları söylemiyle birleşerek, ikili ilişkilere hâkim olacak olan Avrasyacı yeni bir dinamiğin doğmasına neden olmuştur (düşünce dünyasına 20. yüzyılın başında giren Avrasyacı yaklaşım hakkında kapsamlı değerlendirmeler için bk. İmanov 2008).

Erken dönem Avrasyacı söylem, özellikle Türkiye’de iç politikada yaşanan istikrarsızlıklara ve AB ile tıkanan sürece paralel biçimde Rusya ile işbirliğini önceleyen alternatif bir ideolojik akım olarak gündeme gelmiştir (İmanov 2008: 299-378). Eski MGK Genel Sekreteri Orgeneral Tuncer Kılınc’ın Mart 2002’de, Türkiye’nin AB’ye karşı Rusya ve İran’la işbirliği yapması gerektiği şeklindeki açıklaması bu çerçevede değerlendirilmelidir. Modern dönem yeni-Avrasyacılığının öncü ismi Dugin’in (2003) kitabının Türkçe’ye çevrilerek ilgi görmesinin yanı sıra Türkiye yaptığı ziyaretler ve konuşmalarla Avrasyacılık, Kemalizm’in bir versiyonu olarak Atatürk’ün dış politikasının gereği ve yansıması olarak tanımlanmak istenmiştir (Akçalı ve Perinçek 2009, Aktürk 2013). Türkiye’nin AB-ABD merkezli dış politikasının sorgulanmasını sağlayacak iyi bir fırsat, Türkiye’ye alternatif açılımlar sağlayan bir orijinal ve güncel jeopolitik bir vizyon olarak kabul edilmiştir. Avrasyacılığa gösterilen bu ilgi ve ulusalcılık adı altında kısa sayılabilecek bir dönemde etkili olan bu yeni akım, takip eden dönemdeki siyasal gelişmeler ve Türkiye-Rusya yakınlaşmasının izlediği farklı seyrin etkisiyle, alternatif bir siyasi hareket olarak önemini kaybetmiştir (Uslu 2008).

İki ülkenin de Batı dünyasıyla ilişkilerine hâkim olan sıkıntılı havada, gerçekleştirilen karşılıklı üst düzey ziyaretlerde yapılan “bu yeni yüzyıl bizi stratejik ortaklığa götürebilir. İki ülke saatlerimizi yeniden ayarlamamız gerekir” ve “Ankara’da imzaladığımız anlaşmalar ilişkilerimize ivme kazandıracak. Bu işbirliği, stratejik çıkarlarımıza hizmet ediyor... Ülkelerimiz yeni ufuklara açılmak zorunda.” şeklindeki açıklamalar, ikili ilişkilerde yeni bir dönemin ilk işaretleridir (Milliyet 1997). Dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz’ın da Rusya’yı “büyük komşumuz” biçiminde tanımlaması ve Türkiye’nin Rusya ile mücadeleden ziyade işbirliğinin hâkim olduğu ilişkiler geliştirmeyi arzu ettiğini ifade etmesi ise, Türkiye’nin de açık ve

olumlu işbirliği sinyalleri vermesi anlamındadır (Kohen 1997, Milliyet 1997). Takip eden dönemde sıklıkla gündeme gelecek olan *stratejik ortaklık* kavramı da ilk defa bu dönemde ifade edilmiştir. Sorunların arkada, en azından dile getirilmeden bir kenarda bırakılarak yeni işbirliği alanlarının öne çıkartılmasının tercih ya da bir önceliğe dönüştürüldüğü, *rekabet yerine işbirliği* söyleminin ikili ilişkilere hâkim olduğu yeni bir dönem bu şekilde başlamıştır.

İkili ilişkilerin merkezinde bu dönemde de enerji ağırlıklı olmak üzere savunma sanayinin de içerisinde yer aldığı ekonomik ve ticari konular yer almakta ve sorun alanlarının tamamen arka plana itildiği bir süreç karşımıza çıkmaktadır. Dönemin Rusya Federasyonu Başbakanı Mikhail Kasyanov'un Ekim 2000 Türkiye ziyaretinde yaptığı "Rusya ve Türkiye birbirine rakip değildir. Ortağız ve hükümetlerimiz de bu prensip çerçevesinde ikili ilişkiler geliştirecekler" değerlendirmesi, karar vericilerin kamuoylarını yeni bir döneme hazırladıkları ve karşılıklı olarak yeni bir söylem geliştirmeye giriştiklerini işaret etmektedir (Doğan 2000, Bila 2000).

Atılan ilk somut adım, Rus Dışişleri Bakanı İgor İvanov'un 7-8 Haziran 2001'de gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti sırasında, taraflar arasındaki tartışmalı başlıkları bir kenara bırakarak ekonomik ve ticari işbirliği merkezli bir ilişki geliştirme kararı verilir. Avrasya, bu ilişkilerin gündemi/merkezine eşzamanlı biçimde dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in "Stratejik Üçgen" olarak adlandırılan Moskova-Ankara-Orta Asya üçgeninde, "siyasal ve ekonomik alanlarda işbirliği yapılması ve bu alanların belirlenmesi" amacıyla bir çalışma grubu oluşturulması önerisiyle girmiştir. Buradaki değişim keskindir: İki taraf sürekli olarak stratejik öncelikleri olarak tanımladıkları ve rekabet ettikleri bir bölgeyi ilk defa işbirliği alanı olarak gördüklerini ifade etmiş olmaktadır (Acar 2001, TDN 2001a, TDN 2001b).

2000'li yıllarla birlikte ikili işbirliği için sağlam bir zeminin hazırlanarak dengeli ve sürdürülebilir, *çok boyutlu* bir ortaklığı hedefleyen düşünsel alt yapı oluşturulmuştur. Yeni yüzyıl, iki taraf için de ikili ilişkilerde *rekabet yerine işbirliği* ve *stratejik ortaklık* söylemlerinin hâkim olduğu, güçlü liderlerin kontrolündeki tek parti iktidarlarınca şekillendirilen dengeli ve sürdürülebilir ilişkilerin kurulduğu yeni bir dönemi ifade etmektedir. Bu çerçevede, düşman kamplarda birbirleriyle mücadele eden ve birbirleri için temel güvenlik tehdidi olan iki ülke yaklaşımının yerini, ticari açıdan ortaklık yapabilecek, karşılıklı anlayışa dayalı ilişkilere sahip olabilecek ve bunu Avrasya coğrafyasına yayabilecek iki benzer ülke söylemine dayalı yeni bir yaklaşım almıştır.

Yeni Liderler, Yeni Vizyon, Yeni Politikalar: 2000'ler ve Avrasya'da İşbirliği

2000'li yılların başlarından itibaren ikili ilişkilerde en azından söylem düzeyinde hızlı bir dönüşüm söz konusudur. Bu dönüşümün ardında, yukarıda değinilen ve ikili ilişkilere hâkim olan iç unsurların yanı sıra uluslararası alanda yaşanan gelişmeler ile her iki ülkenin bu gelişmeler karşısında takındıkları tavrın etkileri de yer almaktadır. Kınıklıoğlu (2006: 20) tarafları bir araya getirenin Batı'dan yabancılaşmaları olduğunu ve bu nedenle iki tarafın Batı ile olan ilişkilerinin, ikili ilişkilerin seyrini belirlediğini iddia etmektedir. Hill ve Taşpınar (2006: 81) da Türk-Rus yakınlaşmasını tarafların ABD'nin politikalarından duydukları rahatsızlığa bağlamaktadır. Bu değerlendirmeler dönemsel olarak açıklayıcı olmakla ve resmin bütününe görmeye yardımcı olmakla birlikte ikili ilişkilerin genel çerçevesini açıklamada tek başına yetersiz kalmaktadırlar. 2003'te Irak'ta yaşanan gelişmeler ve neticesinde ABD'nin Irak'a Türkiye üzerinden asker göndermesini öngören tezkerenin TBMM tarafından reddedilmesi, Rusya'nın BM Güvenlik Konseyi'nde güç kullanımı kararına karşı çıkması, ABD'nin Karadeniz merkezli güvenlik söylemleri karşısında Türkiye ve Rusya'nın verdikleri benzer tepkiler ve atılan ortak adımlar, ikili ilişkilere ve bu ilişkilere hâkim olan söyleme olumlu yönde etki eden uluslararası gelişmelerdir. Yine bu dönemde Türkiye'nin Batı tarafından İran'a uygulanan yaptırımlara katılmaması, 'şeytan üçgeni'nde yer alan Suriye ile geliştirdiği işbirliği gibi faktörler de Türkiye'nin Rusya ile birlikte dışlanmışlar ekseninde sınıflandırılmasında etkili olmuştur. Bu çerçevede Türk-Rus ilişkilerinde 2003'teki Irak Krizi sonrası dönemde Batı tarafından dışlanan iki devletin birbirlerine yaklaştıkları bir süreç söz konusudur.

İkili ilişkilerde yeni dönemi şekillendiren ve ikili ilişkilerin Avrasya coğrafyasında işbirliğini hedeflediğine işaret eden temel metin, 16 Kasım 2001'da imzalanan *Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı: İkili İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa* başlıklı belgedir. RF'nin Ankara Büyükelçisi Lebedev'in değerlendirmesiyle Eylem Planı, Avrasya'yı önceleyen ve derin siyasi anlamı olan bir belgedir (TDN 2002, Cumhuriyet 2001):

Türkiye ile birçok ikili anlaşmamız var ama Avrasya ilk defa söz konusu olmaktadır. Rusya ve Türkiye, hem Asya hem de Avrupa ülkeleri olmalarıyla tek olma durumuna sahiptirler. Büyük alanda ortak çıkarlarımız vardır. Bunun anlamı, rekabetten işbirliğine geçmektir. ...Bu belgede 'stratejik ortaklık' ibaresini kullanmıyoruz, çünkü bu tür ortaklığın sağlanması için tarafların müttefik olmaları, yani NATO gibi bir kuruluş bünyesinde beraber hareket etmeleri gerekir. İleri ortaklık, her iki ülke için geçmişteki rekabetten vazgeçmeleri açısından çok önemlidir.

Eylem Planı ikili ilişkilerde dönüşüm sürecinin başlangıcıdır. Eylem Planı, iki ülke arasındaki mevcut ilişkilerin kâğıt üzerinde ve söylem düzeyinde, *Güçlendirilmiş Yapıcı Ortaklık* düzeyine çıkartıldığına vurgu yapan ilk belgedir. Bu belge aynı zamanda ikili ilişkilere hâkim olan Avrasya merkezli yapıcı söylemi de gündeme getirmektedir: “Dünyada meydana gelen köklü değişikliklerin Türkiye ile Rusya’ya, ikili ve bölgesel işbirliğini her alanda dostluk ve karşılıklı güven ruhuyla geliştirecekleri yeni bir dönem açtığı ve bu çerçevede iki ülkenin, mevcut ilişkilerini güçlendirilmiş yapıcı ortaklık düzeyine taşımak hususunda kararlı[dırlar]” (Kohen 2001). Belge Avrasya coğrafyasını da kapsayacak biçimde siyasi ve ekonomik/ticari ilişkiler ile terörizmle mücadele merkezli bir birlikteliği şekillendirmeyi hedef olarak belirlemekteydi. Bu sayede iki ülke arasındaki iyi ilişkilerin, Avrasya coğrafyasını da kapsayan bir biçimde ekonomik ve siyasi ortaklık düzeyine taşınacağı düşünülmüştür. Sadece ikili ilişkileri ilgilendiren konuların değil, Avrasya ile ilgili meselelerin de görüşülerek ortak stratejilerin geliştirilmesinin de bölgesel sorunların çözülmesine katkıda bulunulacağı belirtilmiştir. Kısacası, Eylem Planıyla her iki tarafta da hâkim olmaya başlayan Türkiye ve Rusya’nın Avrasya’da yeni ve alternatif bir işbirliği için zemin yaratabileceği düşüncesi kayıt altına alınmıştır. Takiben 2002’de iki ülke arasında bir askerî işbirliği anlaşmasının imzalanması, NATO üyesi Türkiye ile tarihi rakibi Rusya arasında Karadeniz’den başlayarak Avrasya’nın tamamına yayılabilecek yeni bir işbirliği anlamına gelmekteydi. Bu durum Türk-Rus ilişkilerini tanımlamada kullanılan rekabete dayalı geleneksel söylemin hızlı biçimde terk edilerek işbirliğini öne çıkartan yeni bir dönemin başlangıcına işaret etmektedir.

Eylem Planı ve yeni söylem Türk kamuoyunda da yankı bulmuştur. Atilla İlhan Planı, Karadeniz İşbirliği ile Batı Asya’da kurulan ortaklığın Doğu Asya’ya yayılması olarak niteleyerek atılan adımı, *Avrasya Platformu* şeklinde tanımladığı projenin hayata geçirilmesi biçiminde değerlendirmiştir. Bu durum İlhan’ın bakış açısıyla (2001a, 2001b), Atatürk’ün dış politikasının yansımaları, hatta gereğidir. Türkiye’nin AB-ABD merkezli dış politikasının sorgulanmasını sağlayacak iyi bir fırsattır: “Eğer ‘Atatürkçülüğü’ kimselere vermeyen siyaset esnafı, gerçekten Gazi’nin ‘emanetine ihanet etmeyi düşünmüyorsa’, bu ‘anlaşmayı’, onun o zaman söylediklerinin, günümüzde gerçekleşmesi manasına geldiğini, görmemeli mi? Görüyorsa, niye susuyor? Dünya ve dış politika, AB ile ABD’den mi ibaret?”. Döneme hâkim olan Avrasyacı söylem ve hareketin önde gelen temsilcisi konumundaki *Aydınlık*’ın anlaşmayı “Türkiye’nin Şanghay Örgütüne Adım Atması” (2001) başlığıyla duyurması ise yaklaşık 10 yıl sonra yaşanacak olan gelişmelerin habercisi gibidir.

Yeni söylem, AKP'nin tek parti olarak iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye'nin dış politika yapım süreçlerini belirleyen dinamiklerde kökten bir takım değışikliklere gidilmesi neticesinde daha da belirginleşmiştir. Soğuk Savaş dönemine hâkim olan düşünce sistematığının şekillendirdiği lider kadrosunun sürecin dışına çıkmasının yanı sıra, yeni karar alıcıların Soğuk Savaş döneminin ideolojik cepheleşmesinin şekillendirdiği anlayıştan farklı bir yaklaşımla ve 1990'larda etkili olan *duygusal* söylemlerin etkisinden uzak yeni bir vizyonla hareket etmeye başlaması, Türk-Rus ilişkilerinde yeni ve farklı bir ivmenin yakalanmasını sağlamıştır (Aras 2009, Aktürk 2006). İkili ilişkiler AKP'nin dış politika yaklaşımıyla bütünleşen, 1990'lı yılların ikinci yarısında altyapısı kurulan ve *çok boyutluluk* etrafında şekillenen anlayışın etkisi altında kurumsal bir çerçeve kazanabilmiştir. Türkiye'nin yeni Rusya algısının şekillenmesinde ekonomik olarak hızla büyüyen ve ticari ilişkileri genel dış politika yapım süreçlerinin de merkezine oturtan *ticaret devleti* algısının da etkisi vardır (Kirişçi 2009). Bu bağlamda Rusya istikrarlı, bölgesel dengelerin sağlanması bağlamında ve ekonomik/ticari ilişkilerin devamlılığı açısından gerekli ve güvenilir bir ortak olarak tanımlanmıştır. Farklı bir söylemle, Türkiye'nin jeopolitik konumu değışmemiş olsa da, Soğuk Savaş dönemi de dâhil olmak üzere birkaç yüz yıllık döneme hâkim olan tehdit algısında ve son 10 yılda Rusya ile kurulan ilişkilerde, Türk kamuoyuna ve karar alıcılara etki eden Rusya ve Rus algısında temel bir dönüşüm söz konusudur. Bu algının dönüşüm süreci AB ve ABD ile yaşanan çeşitli sorunların ve özellikle de 2003 Irak Krizinin ışığında değerlendirildiğinde, ikili ilişkilerde Rusya'ya yönelik olarak yeni ve olumlu bir algının doğuşu için gereken zemin kendiliğinden oluşmuştur.

Bu dönüşümde, geleneksel *Batılı* Türkiye söyleminin yerini Batılı olduğu kadar *Doğulu*, Avrasya ülkesi Türkiye söylemine bırakmasının yanı sıra medeniyet algısının Müslüman Türk kimlik vurgusuyla daha da karmaşık bir hal alması etkilidir. Rusya'nın da kimlik olarak Batılı ama Batı'nın dışında bir aktör olarak tanımlanması, Rusya'yı Türkiye için ortak çıkarlara sahip olunan, işbirliğine yatkın yeni ve güvenilir bir ortağa dönüştürmüştür. Kısacası, Soğuk Savaş izleyen 20 yıllık sürede yaşanan gelişmeler her iki tarafın temel değerleri ve dış politika prensiplerini etkilemiş, çıkar algısının geçirdiği dönüşümün bir sonucu olarak Türkiye-Rusya ilişkileri işbirliği ve ortaklığa vurgu yapan yeni bir düzlemde ele alınmaya başlamıştır. Aydın'ın (2006: 156-157) vurgusuyla, dış politika yapımına etki eden iç faktörlerde radikal bir dönüşüm söz konusu olmasa da toplumsal hafızada yer edinen Rusya ve Rus algısında iç ve dış etmenlerin etkisiyle tarihsel hafızayı da etkisi altına alan, önyargıları geri plana iten bir imaj değışikliği söz konusu olabilmektedir.

Bu değişimi açıklamaya çalışan Hill ve Taşpınar (2006: 89), Rusya ve Türkiye'nin emperyal devlet geleneklerinin dirilişinin bir sonucu olarak devlet dini olarak tanımladıkları Rusya'da Ortodoksluğun Türkiye'de de İslam'ın siyaset sahnesine geri dönerek bir tür yeni stratejik derinlik yaratıldığını ileri sürmektedirler. Bu ikili etkileşim, Rusya ve Türkiye'nin Batı karşısı jeopolitik bir blok oluşturmalarına neden olmuş ve Avrasya algısı da buna bağlı olarak değişime uğrayarak yeni bir işbirliği alanı yaratılmıştır (Erşen 2013: 34). AKP döneminde dış politikayı şekillendiren isimlerin başında gelen dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, Türkiye'nin Rusya'ya bakışının ideolojik, duygusal ve sınırlı ulusal mülahazalardan ziyade uzun vadeli, rasyonel ve gerçekçi yaklaşımlar tarafından şekillendirildiğini ifade etmektedir (Gül 2004: 150). Aras ve Fidan (2009: 202-203) ise AKP'nin Rusya, Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik politikalarında karşımıza çıkan *yeni coğrafi tasavvurun* Türkiye'nin içerideki başarılı sosyal, ekonomik ve siyasi dönüşümünün bir uzantısı olduğunu savunmaktadır.

Avrasya ikili ilişkilerde işbirliğinin boyutlanabilmesi için ihtiyaç duyulan derinliği sağlayan ana alan olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, 1990'lı yılların ilk yarısında taraflar Avrasya'ya kendi özel Avrasyacı vizyonları bağlamında yaklaşırken, 2000'lerde ortak çıkarlar bağlamında şekillendirilen benzer ve işbirliğini önceleyen bir Avrasyacılık söylemi karşımıza çıkmaktadır. Gelişmeler 1990'lı yıllarda rekabeti öne çıkartan Avrasyacılığın ideolojik bir kavram olmaktan çıkarak daha pragmatik bir olguya dönüşmesiyle sonuçlanmıştır (Erşen 2013: 39). Bu durum, iki tarafın Avrasya'da işbirliğine gidebilmesini sağlayan temel faktördür. Öniş ve Yılmaz (2009: 13) bu çerçevede AKP'nin yaklaşımını Avrasyacı değil bir tür "soft Avrupa-Asyacılık" olarak adlandırarak pragmatizme farklı bir tanım kazandırmaya çalışırken, en azından Türkiye'nin Avrupa ekseninin hala öncelikli olduğuna vurgu yapmaktadırlar. Sonuçta 2000'li yıllarla birlikte gündeme gelen, Rusların yeni-Avrasyacılığı ile Türklerin yeni-Osmanlıcılığının tamamlayıcılığı ya da uyuşup uyuşmadığı tartışmaları, özellikle AKP'nin ve Putin yönetiminin Avrasyacılığı çok boyutlu dış politikanın/işbirliğinin bir yansıması olarak algılamasıyla birlikte, pragmatizmin ağır bastığı bir işbirliği/algı/söylem ve uygulama bütününe karşımıza çıkartmaktadır (İmanov 2008, Bilgin ve Bilgiç 2011).

Kısacası, Türk karar alıcılarının zihinlerinde coğrafi konumun önemi ve bundan kaynaklanan tehditlerin çeşitliliği konusunda bir değişim söz konusu olmamakla birlikte, bu tehdidin kaynakları ve güvenilir ortakların kimler olduğu konusunda bir takım temel değişiklikler söz konusudur. Rusya bir tehdit olmaktan ziyade güvenilir bir ortak olarak tanımlanmaya

başlamıştır. Bu, tarihsel açıdan örnekleri çok fazla olmayan kısa/orta vadeli bir dönüşüm olmakla birlikte gerçektir ve önemlidir. Her iki aktör arasında bir takım anlaşmazlıklar söz konusu olsa da eski döneme hâkim olan kuşku ve tehdit algısının ortadan kalktığı görülmektedir. Osmanlı döneminin mirası ve erken cumhuriyet döneminin dış politikasını şekillendiren varoluşsal tehdit algısında temel bir dönüşüm söz konusudur. Rusya artık Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını tehdit eden bir unsur olarak görülmemektedir. Bu bağlamda ister imparatorluk isterse federasyon olsun, Rusya'nın başta Avrasya coğrafyası olmak üzere Türkiye'nin yakın çevresinde jeopolitik rakip olarak öne çıktığı bir anlayışla şekillendirilen dış politika yapım süreci bir kenara bırakılmıştır. Türkiye'yi daha bağımsız bir aktör olarak tanımlayan yeni dış politika anlayışı, Türkiye'de hâkim olan Rusya imajında bir değişikliğe yol açmış ve Rusya başta Karadeniz ve Kafkasya/Orta Asya'ya yönelik bölge politikalarında ortak çıkarların söz konusu olduğu birlikte hareket edilebilecek güvenilir bir ortak olarak görülmeğe başlanmıştır (Aras ve Fidan 2009: 12).

İkili ilişkilere söylem düzeyinde bakıldığında, Rusya'nın Rusya merkezli Ortodoks-Avrasyacı ve Türkiye'nin de Pan-Türkçülüğü çağrıştıran Türkçü söyleminden vazgeçer bir anlayışla politikalar yürütmesi dönüşüme etki eden bir diğer etkidir. Her iki tarafın da diğerinin gücünün ve etkinliğinin sınırlarını görmesi, nükleer boyut bir kenara bırakıldığında askerî açıdan güç dengesini oluşturduğuna dair bir inancın doğması ve karşılıklı tehdit algısının değişmesinin oynadığı rol bu bağlamda dikkati çeken diğer başlıklardır (Torbakov 2007: 5). Aktürk'ün saptamasıyla (2013: 58), Türkiye ve Rusya arasındaki askerî dengeler 1990'lardan itibaren sürekli olarak Türkiye'nin lehine değişmiştir. Aradaki farkın kapanması Türkiye'nin Rusya'yı artık birincil tehdit olarak görmemesinin başlıca nedenidir ve bu durum ikili ilişkilerde işbirliğinin geliştirilebilmesi için eşsiz bir fırsat sunmuştur. Üstüne üstlük, iki taraf arasında askerî işbirliğinin gelişmesi tehdit algısının neredeyse tamamen ortadan kalkmasıyla neticelenmiştir (Yanık 2007).

Nitekim 2000'lerin başında ikili ilişkilerde 1920-1930 döneminin olumlu havasını yakalamak vurgusu öne çıkarken, 2010 sonrasında özellikle yeni kurumsal yapıların kurulması ve karşılıklı olarak vizelerin kaldırılması, tüm siyasi sorunların varlığına rağmen ilişkilerde *stratejik işbirliğinin* hâkim olabileceği yeni bir çizgiyi öne çıkartmaktadır. Bu, ikili ilişkilerde 1930'ların ötesine geçilerek yeni bir seviyenin yakalanması anlamına gelmektedir. Elbette bu seviye iki taraf arasındaki temel sorunları ortadan kaldırmazken, dönemselsel olarak farklılaşan uluslararası güvenlik ve politika

konuları/öncelikleri/algıları da ilişkileri inişli çıkışlı ve istikrarsız bir durumda tutmaktadır. Yine de 2000’li yılların Türk dış politikasında bölgesel konular söz konusu olduğunda, Türk karar alıcıları Rusya’yı siyasi ve ekonomik konularda doğal ortak olarak gören bir yaklaşım sergilemektedirler. Torbakov’un (2007: 6) değerlendirmesiyle bu yaklaşım, ikili ilişkilerde tarafların birbirlerini tehdit olmaktan çıkartarak geleceği hedefleyen, artan düzeyde ortak jeopolitik çıkarlara atıf yapan bir vizyon yakalamalarını mümkün kılmıştır.

İlişkilerin Zirvesi: Çok Boyutlu Ortaklık ve Kurumsallaşma

Gelişmelerin seyrine bakıldığında 2004-2005 yılları; yukarıda belirtilen anlaşmalarla çizilen çerçevenin sonuçlarının alınmaya başlandığı, liderlerin tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar çok sıklıkta bir araya geldiği, iki tarafta da tehdit algısının hızlı sayılabilecek bir biçimde değiştiği bir tür bahar havasının yaşandığı, Kınıklıoğlu’nun (2006: 2) değerlendirmesiyle *annus mirabilis* dönemidir. Vladimir Putin’in 5-6 Aralık 2004’te gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti, 32 yıl aradan sonra Rusya’dan Türkiye’ye devlet başkanı düzeyinde yapılan ilk ziyaretir. Putin’in yaptığı değerlendirme ise dönüşümün ipuçlarını açıkça barındırmaktadır (Yetkin 2004 ve Radikal 2004): “Ortak çıkarlarımız çok fazla. Dünya iki kutuplu şekildedir. Dünden sonra ilişkilerimiz de değişmeye başladı. İyi yönde gelişmeler var. Ülkelerimiz arasında bloklarla ilgili taahhütler kalmadı. Kendi çıkarlarımızı düşünmeye başladık. İlginç olan, tarihte birçok savaş yaşandı ama günümüzde çatışma ortamı oluşturacak tek bir sorunumuz bile yok. Rekabet için bir neden yok.” Putin’in bu değerlendirmesini Başbakan Erdoğan’ın iki tarafın dünyada istikrarın korunmasına ilişkin konular da dâhil olmak üzere, bölgedeki duruma ilişkin görüşlerinin tamamıyla örtüştüğü yönünde yanıtlaması ise değişimin hızlı olacağına işaret etmekteydi.

2003’teki Irak Krizi ile zirvesini yapan uluslararası alandaki ötekileştirilme durumunun bir sonucu olarak, karşılıklı ziyaretler ve imzalanan belgelerle şekillenen 2006-2009 dönemi, ilişkileri kurumsallaştıran mekanizmaların oluşturulduğu bir dönemdir. Bu dönemde, önceki dönemde rekabetin sebepleri arasında yer alan enerji konusu Türkiye’nin 2000’li yıllarda hızla artan enerji ihtiyacı, Putin yönetimindeki Rusya’nın da başta doğal gaz olmak üzere enerji kaynaklarının ihracını ekonomi-politik öncelik olarak görmesiyle birleşerek, iki tarafı ortak çıkarlar etrafında birleştirmiştir. Nitekim bu dönemde taraflar arasında yapılan görüşmeler ve imzalanan anlaşmaların tamamının enerji merkezli projelerin/işbirliğinin etkisi altında yürütülmüş olması dikkati çekmektedir. Türkiye Rusya için güvenilir bir müşteri, Rusya ise Türkiye için neredeyse tek ve güvenilir kaynak sağlayıcı

olmuş, ikili birbirlerini ortak olarak tanımlamaya başlamışlardır. Erken dönemde, enerji bağımlılığı bir tehdit olarak görülürken, söylem hızla karşılıklı bağımlılığa doğru kaydırılmıştır. İki taraf arasında enerji ticareti nedeniyle asimetrik bir ticaret hacmi ortaya çıksa da bu durum karşılıklı bağımlılık söylemi etrafında tarafların *bardağın dolu tarafını önceleyen* bir ilişki biçimi yaratmasına neden olmuştur.

İlişkilere betimleyen yeni söylem artık *Çok Boyutlu Ortaklık*'tır. Bu dönemde öne çıkan vurgu Türkiye ve Rusya arasındaki dostluk ve iyi komşuluk geleneği ile "Devletlerarası ilişkilerin 500 yılı aşkın tarihine ve özellikle son on yıl içinde gözlenen yeni ve nitelikli işbirliği tecrübesi"dir. İlişkilerin derinleştirilmesi arayışları kapsamında, her iki ülkenin güvenlik ve istikrara değer veren *Avrasyalı güçler* olduğu ise özellikle belirtilmeye başlamıştır. Tarafların Irak, Afganistan, Güney Kafkasya ve Orta Doğu'daki gelişmelerle ilgili olarak Türkiye ve Rusya'nın benzer yaklaşımlara sahip olduklarını belirtmeleri ise 1990'lar boyunca rekabet içinde oldukları konularda temel bir tavır değişikliğine gittiklerine işaret etmektedir.

Söyleme hâkim olan bahar havasının ne kadar kırılğan olduğuna işaret eden en önemli gelişme, Rusya'nın Ağustos 2008'de Gürcistan'ı işgali ve sonrasında Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlıklarının tanınması kararıdır. Bu, Türkiye'nin Rusya ile ilişkilerinin yanı sıra hem ikilinin Avrasya merkezli işbirliğinin ve hem de Batı dünyası ile hâlihazırda kurulu siyasi ve güvenlik bağlarının sorgulandığı bir test olarak değerlendirilebilir. Türkiye'nin Ermenistan'la ilişkilerinde yeni bir sürece girmesi, bunun Azerbaycan'la olan ilişkilerin seyrine etkisi, Karadeniz'in güvenliğinin kıyıdaşlarca sağlanması amacıyla biçimlendirilen programların geleceği gibi çeşitli konu başlıkları, Türk-Rus ilişkilerinin geleceği bağlamında yeniden değerlendirilmiştir. Diğer taraftan Rusya'nın operasyonunun yarattığı sonuçlar Türkiye ve Rusya'nın Kafkasya özelinde Avrasya'daki siyasi durum ve sorunların çözümü konusunda söylendiği gibi benzer düşünmediklerine de işaret etmektedir. Türkiye Batılı müttefikleriyle birlikte Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü savunurken Rusya bu bütünlüğü tek taraflı olarak değiştiren unsur olmuştur. Gelişmeler, 1920 ve 1930'lu yılları andıran bahar havasının bitip yeniden rekabeti çağrıştıran 1940'lara mı dönüleceği yönünde bir korkunun doğmasına da yol açmıştır. Aktürk (2013) Gürcistan savaşıyla başlayan gelişmeleri, Türk-Rus ilişkilerinin yeniden olumsuz dönüşünün başlangıcı olarak değerlendirmektedir. Fakat Türkiye'nin tavrının Soğuk Savaş öncesi dönemden farklılaştığı görülmektedir. Ankara'nın bölgesel barış ve istikrarın tesisi için normalleşme zemini yaratmak amacıyla bir *Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu* kurulmasını önermiştir. Bu Türkiye'nin Batılı ortaklarınca Rusya'yı merkeze

oturutan bir işbirliği girişimi olarak değerlendirilmiş ve eleştirilmiştir. Başbakan Tayyip Erdoğan'ın gelişmeler üzerine öncelikle Moskova'yı ziyaret etmesi de eleştiri konusu olmuştur. Türkiye'nin bölgenin geleceği konusunda Batı dünyasından farklı bir vizyonunun olup olmadığı, Karadeniz'e giriş yapan Amerikan gemileri bağlamında Montrö Anlaşması'nın ihlal edilip edilmediği ve Türkiye'nin NATO'dan çıkmayı düşünüp düşünmediği gibi konular, Türk dış ve güvenlik politikasında bir tür *eksen kayması* olup olmadığı tartışmaları etrafında ele alınmıştır.

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün, olayların etkilerinin nispeten yatışmasını takiben Şubat 2009'da gerçekleştirdiği *Devlet Ziyareti* olarak da adlandırılan Moskova ziyareti, ilişkilere hâkim olan işbirliği söyleminin son dönemde yaşanan gelişmelerden etkilenmeden devam ettiğinin gösterilmek istendiği bir ziyarettir. Gül'ün ziyaretinin sadece Moskova ile sınırlı kalmayarak Tataristan'ın başkenti Kazan'ı da kapsamı Türk-Rus işbirliğinin Avrasya'daki sınırlarının daha da doğuya doğru genişlediğine işaret etmekteydi. Gül'ün Kazan ziyaretinin bir Türk cumhurbaşkanının ilk defa Tataristan'ı ziyaret etmesi bağlamında taşıdığı anlam, rekabet döneminde gidilmesi hayal bile edilmeyen hedef coğrafyaya, işbirliğinin sonucu olarak gidilebileceğini göstermiştir. İkili işbirliğinin ekonomik ve ticari alandaki yeni hedefi ise iki ülke arasında mal, hizmet ve sermayenin serbest dolaşımına imkân verecek bir düzenlemeye gidilmesi olarak belirlenmiştir. İkili ticarete Türk Lirası ve Ruble'nin kullanılması kararı da ticaretin derinleşmesi ve dış faktörlerden etkilenmesinin önüne geçilmesi adına sadece sembolik olmayan bir gelişmedir (İmanov 2012: 471-480).

İkili ilişkiler, iki ülke arasında 1920'de kurulan diplomatik ilişkilerin 90. yılı olması nedeniyle özel bir önem atfedilen 2010'da derinleşerek kurumsallaşmıştır. İkili ilişkilerin itekleyici unsuru olarak kabul edilen ticari ilişkilerde hedef 40 milyara dolara yaklaşan ticaret hacminin 5 yıl içinde 100 milyar dolar seviyesine ulaştırılmasıdır (İmanov 2012: 465) Petrol/doğalgaz merkezli enerji işbirliğinin ise nükleer enerjiyi de içerecek biçimde boyutlandırılması da dikkati çeken ve üzerinde ısrarla durulan bir noktadır.

Türkiye'nin ekonomik büyümesinin istikrarlı bir biçimde devam ettirilebilmesinin enerji ihtiyacının karşılanmasından geçmesi ve bu çerçevede mümkün olduğunca uygun koşullarda enerji talebinin karşılanması bağlamında Rusya önemli bir ortak olarak kabul edilmiştir. Fakat bu çeşitliliğin tek başına Rusya merkezli olarak geliştirilmesi, Rusya'ya olan bağımlılığın artması ve asimetrik bir ilişkinin ortaya çıkması olarak eleştirilere uğramıştır. 100 milyar dolarlık ticaret hacmi hedefi de bu bağlamda tek taraflı ve ekonomik/ticari açıdan Türkiye'nin aleyhine bir tabloyu günde-

me getirmektedir. Bu düzeydeki bir ticaret hacmin ikili ilişkilerdeki olumlu dengelyi bozma potansiyeli yüksek bir dizi koşulları yarattığı da ileri sürülebilir. Bu türde ticaretten orantısız şekilde kazanç sağlayan tarafın sürekli olarak Rusya olması bu ilişkilerin yapıcı ve olumlu bir çerçeveden en azından Türkiye açısından sorunlu ve tehdit yaratan bir duruma doğru ilerleme potansiyeli taşıdığını göstermektedir.

Bu sorunun önüne geçilebilmesi adına atılan bir takım adımlardan bahsedilebilir. Çok boyutlu ikili ilişkilerin nişanesi olarak atılan en somut adım, iki ülke arasında vize uygulamasının kaldırılması kararıdır. İlişkilerde bir tür şemsiye görevi yüklenerek liderleri düzenli biçimde bir araya getirecek olan *Üst Düzeyli İşbirliği Konseyi*'nin kurulması, ilişkilerin en üst düzeyde eşgüdümleşmesi ve sorunların hızlı biçimde çözülmesi adına tarafların artık kalıcı ve özel bir kurumsal yapı oluşturmaları anlamına gelmektedir. Konsey'in altında, dışişleri bakanları başkanlığında uluslararası konularının görüşüleceği bir *Ortak Stratejik Planlama Grubu*, ekonomik ilişkilerin gözden geçirileceği bir *Karma Ekonomik Komisyonu* ve iki ülke halkları arasındaki etkileşimi güçlendirmeye yönelik sivil toplum temsilcilerinin katılacağı bir *Türk-Rus Toplumsal Forumu*'nu yer almaktadır. İkili ilişkilerde bu türde kapsamlı bir kurumsal yapılanmanın oluşturulması, 2000'lerin başında hayal edilen hedefe ulaşılması ve sorun oluşturabilecek konuların üstesinden hızla gelinebilmesi adına önemlidir.

İkili ilişkilerin toplumsal boyutunun öncelenerek tehdit ve düşmanlık söyleminin kamuoylarının söylem ve gündeminin dışına çıkartılmasının hedeflendiği yeni bir yaklaşım dikkati çekmektedir. 2007 Türkiye'de Rus Kültür Yılı, 2008 de Rusya'da Türk Kültür Yılı ilan edilmiş; Türkiye-Rusya diplomatik ilişkilerinin 90. Yılı olarak kutlanan 2010'da çok sayıda bilimsel ve kültürel etkinlik düzenlenmiştir. Ayrıca Ekim 2010'da da Moskova'da bir Türk Kültür Merkezi açılarak radikal hareketlere karşı bir sigorta olarak görülen Türkiye modelini öne çıkartmak üzere işbirliğine gidildiği görülmektedir. Nitekim Diyanet İşleri Başkanlığı Haziran 2010'dan itibaren Rusya'daki 5 İslam üniversitesinin oluşturduğu İslami Eğitim Konseyi ile ortak çalışmalara başlaması, ikili ilişkilerde 1990'larda hayal dahi edilmeyen alanlarda da işbirliğine gidilmesi anlamında önemlidir. Atılan bu adımlar sayesinde Türk-Rus ilişkilerinin devletten devlete niteliğinin toplumun entelektüel kapasitesinin devreye sokularak adım adım halktan halka ve bireyden bireye doğru evrilmesinin amaçlandığı iddia edilebilir. Bu, ilişkilerde yaşanan değişimin kamuoyunun algı/söylem ve yaklaşımında kökten/kalıcı bir dönüşüme tahvili için atılan adımların bir sonucudur (İmanov 2012).

Tüm bu olumlu dönüşüm ve gelişimlerin yanı sıra üzerinde durulması gereken bir son nokta iki tarafın yetkililerinin de karşılaşılan sorun başlıklarını hiçbir koşulda büyütmemeleridir. Nabucco ve TANAP gibi projelerin Türk-Rus enerji ilişkilerine ve bölgesel dengelere muhtemel olumsuz etkileri, muhalif Çeçen unsurlara yönelik olarak Türkiye’de yapılan suikastların etkileri ve özellikle son dönemde Suriye merkezli olarak yaşanan gelişmeler karşısında iki tarafın tamamen farklılaşan politikalarının Türk-Rus ikili ilişkilerine etkileri sagari seviyede tumak adına yüksek sesle gündeme getirilmediği görülmektedir. Bu durum makalede bahsedilen söylem ve yaklaşım değişikliğine zarar vermeme düşüncesinin bir sonucu olduğu ileri sürülebilir.

Sonuç

Türkiye ve Rusya arasında 1990’lı yıllara hâkim olan rekabet söyleminin yerini 2000’li yıllarda, konjonktürel gelişmelerin etkisi altında ve fakat bunun ötesinde karşılıklı olarak atılan hesaplı ve dengeli adımlarla şekillendirilmiş biçimde işbirliğine bırakmıştır. Ekonomik ve ticari ilişkiler alanında ve de özellikle enerji işbirliği bağlamında Türkiye’nin birincil ortağı konumuna ulaşan Rusya’nın Türk kamuoyundaki algısında da bir dönüşüm yaşanmıştır. İkilinin tarihsel geçmişleri ve ulusal çıkarları dikkate alındığında, iki aktörün nasıl olup da çok boyutlu bir ortaklık kurdukları sıklıkla sorgulanmaya devam etmektedir. Artan ticaret hacminin iki aktör arasındaki siyasi rekabeti yok ederek, yarattığı işbirliği söyleminin güvenlik konularına da teşmil edilip edilemeyeceğinin yanı sıra ikili ilişkilerin sahası olarak belirginleşen Avrasya’da gerçekten de kalıcı olup olamayacağı ise belirsizliğini korumaktadır. Gürcistan’da yaşanan gelişmelerin ışığında Karabağ meselesinin seyri, Ortadoğu’da yaşananlar konusunda Türkiye ile Rusya’nın farklılaşan yaklaşımları akıllarda ilişkilerin geleceği konusundaki bir takım olumsuz soru işaretlerinin varlığının devamına neden olmaktadır.

İki ülkenin emperyal geleneklerinin bir yansıması olarak görülen Avrasyacı söylem ve kimliğin, Avrasya’da ikili işbirliğini yaratması amaçlanmıştır. Bu, tarafların Kafkasya ve Orta Asya başta olmak üzere Adriyatik’ten Çin Seddi’ne kadar uzanan geniş coğrafyada ortak çıkarlar yaratması anlamına gelmektedir. Fakat gelişmelere bakıldığında iyi seviyede seyreden ikili ilişkilerin Avrasya’da bir takım somut ve olumlu yansımaları olsa da genel çizgiye bakıldığında iki taraf arasında rekabeti zorlayacak farklılıkların daha fazla olduğu görülmektedir. Bu ilişkilere, doğası gereği inişli çıkışlı bir seyir/çerçeve kazandırmaktadır. İkili işbirliğini geliştiren enerji konusu, Avrasya söz konusu olduğunda iki taraf arasında rekabeti doğurma potansiyelini taşımaktadır. Hazar bölgesindeki alternatif kaynakların Türkiye’ye ve Türkiye üzerinden de Batılı pazarlara taşınması konusu bu çerçevede

perde arkasında varlığını koruyan ilk başlıktır. Benzer biçimde Kafkasya'daki sorun alanlarına yönelik olarak tarafların söylem düzeyinde benzer fakat uygulamada farklılaşan yaklaşımları, potansiyel bir gerginlik kaynağı olarak varlığını korumaktadır.

İki ülke arasındaki işbirliğinin ulaştığı boyutlar, gerek bölgesel gerekse küresel alanda iki ülke arasındaki mevcut görüş ayrılıklarının ortadan kalmasına ve anlaşmazlıkların kati çözümüne henüz imkân tanınmasa da tarafların siyasal kurumsallaşma düzeyi dikkate alındığında en azından çözüm önerileri üzerinde birlikte çaba sarf etmeye muktedir görüldükleri söylenebilir. Devletten devlete ilişkilerin geçtiğimiz yirmi yılda halktan halka düzeyine ulaşmada izlediği olumlu seyir, ikili ilişkilerin düzenli biçimde değerlendirildiği üst düzeyli kurumsal yapıların kurulmasıyla birleşerek umut veren bir yapıyı karşımıza çıkartmaktadır. Bu mekanizmalar, özellikle Avrasya'da hala varlığını sürdüren potansiyel çatışma konularına tarafların benzer/ortak çözümler üretebilmesi ihtimalini doğurmaktadır.

İkili ilişkilerin doğal sınırlarına henüz ulaşmadığı ileri sürülebilirse de, ilişkilerin gündeminin önceki döneme kıyasla daha fazla emek isteyen konulara doğru yaklaştığı ve ilerleme için her iki tarafın da daha fazla çaba göstermesi gereken kırılğan bir düzeye ulaşıldığı iddia edilebilir. Kısacası sanal yakınlaşma sürecinde, karşılıklı güven inşası döneminin ileri aşamalarına ulaşıldığı ve karar alıcıları farklılaşan ulusal çıkarlar bağlamında daha zorlu bir sürecin beklediği ileri sürülebilir. Son on yıllık sürecin tarafların birbirlerini daha iyi tanımalarına zemin hazırlamış olması ise umutlu bir bakış açısını doğurmaktadır.

Kaynaklar

- Acar, Özgen (2001). "Ankara-Moskova-Orta Asya Stratejik Üçgeni". *Cumhuriyet*. 11 Eylül.
- Akçalı, Emel ve M. Perinçek (2009). "Kemalist Eurasianism: An Emerging Geopolitical Discourse in Turkey". *Geopolitics* 14 (3): 550-569.
- Akgün, Mensur ve T. Aydın (1999). *Türkiye-Rusya İlişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. İstanbul: TÜSİAD Yay.
- Aktürk, Şener (2004). "Counter Hegemonic Visions and Reconciliation Through the Past: The Case of Turkish Eurasianism". *Ab Imperio* (4): 207-238.
- _____. (2006). "Turkish-Russian Relations after the Cold War (1992-2002)". *Turkish Studies* 7(3): 337-364.
- _____. (2013). "Türk-Rus İlişkilerinin Realist Bir Değerlendirmesi, 2000-2012: Zirveden Dibe mi?". *Hazar Raporu* (Bahar): 55-70.

- Aras, Bülent (2002). *The New Geopolitics of Eurasia and Turkey's Position*. Londra: Frank Cass.
- , (2009). *Turkey and the Russian Federation: An Emerging Multidimensional Partnership*. SETA Policy Brief 35. Ankara: SETA.
- Aras, Bülent ve Hakan Fidan (2009). "Turkey and Eurasia: Frontiers of a New Geographic Imagination". *New Perspectives on Turkey* 40: 195-217.
- Aydın, Mustafa (2003). "Between Euphoria and *Realpolitik*: Turkish Policy toward Central Asia and the Caucasus". *Turkey's Foreign Policy*. Der. Ismael/Aydın. 139-160.
- , (2006). "Determinants of Turkish Foreign Policy: Historical Framework and Traditional Inputs". *Middle Eastern Studies* 35 (4): 152-186.
- Aydınlık* (2001). "Türkiye'nin Şanghay Örgütüne Adım Atması". 18 Kasım.
- Bila, Fikret (2000). "Kasyanov'un ziyareti". *Milliyet*. 26 Ekim.
- Bilge, Suat (1992). *Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*. Ankara: İş Bankası Kültür Yay.
- Bilgin, Pınar ve A. Bilgiç (2011). "Turkey's new Foreign Policy toward Eurasia". *Eurasian Geography and Economics* 52(2).
- Bölükbaşı, Süha (1997). "Ankara's Baku-Centered Transcaucasia Policy: Has It Failed". *The Middle East Journal* 51 (1): 80-94.
- Cumhuriyet* (2001). "Oldu Bittiyi Kabul Etmeyiz". 15 Ekim.
- Çandar, Cengiz (1993a). "Rusya ile Yeni Dönem". *Sabah*. 10 Eylül.
- , (1993b). "Türkiye, Rusya'nın yedeğinde 'tehlikeli sulara' mı sürükleniyor?". *Sabah*. 11 Eylül.
- Çelikpala, Mitat (2005). "Türkiye'de Kafkas Diyasporası ve Türk Dış Politikasına Etkileri". *Uluslararası İlişkiler*. C. 2. 71-108.
- , (2013). "Rusya Federasyonu ile İlişkiler". *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. Der. Baskın Oran. C. III: 2001-2012. İstanbul: İletişim Yay. 532-559.
- Doğan, Yalçın (2000). "Ver helikopteri, al elektriği". *Milliyet*. 26 Ekim.
- Dugin, Aleksandr (2003). *Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım*. Çev. Vügar İmanov. İstanbul: Küre Yay.
- Erşen, Emre (2013). "The Evolution of 'Eurasia' as a Geopolitical Concept in Post-Cold War Turkey". *Geopolitics* 18: 24-44.

- Gül, Abdullah (2004). “Turkey: 500 Years of Diplomatic Relations”. *International Affairs (Moscow)*. 50/3.
- Gürün, Kamuran (1991). *Türk-Sovyet İlişkileri (1920–1953)*. Ankara: TTK Yay.
- Hill, Fiona ve Ömer Taşpınar (2006). “Turkey and Russia: Axis of Excluded”. *Survival* 48(1): 81-92.
- İlhan, Attila (2001a). “Rusya ile ‘Çok Boyutlu Ortaklık’ Anlaşması”. *Cumhuriyet*. 3 Aralık.
- _____, (2001b). “Rusya Anlaşması, Neden Önemli?”. *Cumhuriyet*. 5 Aralık.
- İmanov, Vügar (2008). *Avrasyacılık: Rusya’nın Kimlik Arayışı*. İstanbul: Küre Yay.
- _____, (2012). “Türkiye’nin Rusya Politikası 2011”. *Türk Dış Politikası Yıllığı 2011*. Der. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ali Resul Usul. Ankara: SETA Yay. 457-496.
- Kılıç, Selami (1998). *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kınıklıoğlu, Suat (2006). “The Anatomy of Turkish-Russian Relations”, Sakıp Sabancı International Research Award: http://www.brook.edu/comm/events/20060523sabanci_3a.pdf.
- Kırca, Çoşkun (1993). “Türkiye ve Rusya”. *Milliyet*. 13 Eylül.
- Kirişçi, Kemal (2009). “The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State”. *New Perspectives on Turkey* 40: 29-57.
- Kohen, Sami (1997). “Bir ‘stratejik ortaklık’ daha”. *Milliyet*. 17 Aralık.
- _____, (2001). “Rusya ile yeni ortaklık”. *Milliyet*. 23 Kasım.
- Kurat, Akdes Nimet (1990). *Türkiye ve Rusya*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Larrabee, F. S. ve I. O. Lesser (2003). *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*. Arlington: RAND.
- Milliyet* (1997). “Stratejik ortaklık önerisi”. 17 Aralık.
- Olson, Robert (2005). *Türkiye’nin Suriye, İsrail ve Rusya ile İlişkileri: 1979-2001*. Çev. Süleyman Elik. Ankara: Orient.
- Oreškova, S. F. (2003). “Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Arasındaki Savaşlar: Sebepleri ve Kimi Tarihi Sonuçları”. *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler*. Der. G. Kazgan ve N. Ulçenko. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay. 17-32.
- Öniş, Ziya (1995). “Turkey in the Post-Cold War Era: In Search of Identity”. *Middle East Journal* 49 (1): 48-68.
- Öniş, Ziya ve Ş. Yılmaz (2009). “Between Europeanisation and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey During the AKP Era”. *Turkish Studies* 10 (1): 7-24.

- Radikal (2004). “Türk Gazeteciler sordu, Rus lider Vladimir Putin yanıtladı: AB, ilişkimizi etkilemesin”. 2 Eylül.
- Sabah (1993). “Türkiye politika değiştirdi”. 10 Eylül.
- Sezer, Duygu (2000). “Turkish-Russian Relations in the 1990s: From Adversity to ‘Virtual Rapprochement’”. *Turkey’s New World: Changing Dynamics in Turkish Foreign Policy*. Der. Alan Makovsky ve Sabri Sayarı. Washington D.C.: Washington Institute for Near East Policy Papers. 92-115.
- Sezer, Duygu Bazoğlu (2001). “Russia: The Challenges of Reconciling Geopolitical Competition with Economic Partnership”. *Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power*. Der. Barry Rubin ve Kemal Kirişçi. Londra: Lynne Rienner Publications. 151-2.
- Tanrısever, Oktay (2003). “Turkey and the Russian Federation: Towards a Mutual Understanding?”. *Turkey’s Foreign Policy in the 21st Century: A Changing Role in World Politics*. Der. Tareq Y. Ismael and Mustafa Aydın. Burlington: Ashgate.
- _____, (2004). “Turkey and Russia in Eurasia”. *The Future of Turkish Foreign Policy*. Der. L. G. Martin ve D. Keridis. Massachusetts: The MIT Press. 127-155.
- TDN (1994). “Chernishev calls for mutual confidence between Turkey & Russia: ‘Neither side should play ethnic cards’”. 17 Mart.
- _____, (2001). “Russia requests more cooperation with Turkey in defense industry”. 7 Haziran.
- _____, (2001). “Turkey and Russia agree on further cooperation”. 9 Haziran.
- _____, (2002). “Lebedev: There is an anti-Turkish lobby in Russia and anti-Russian lobby in Turkey”. 31 Temmuz.
- Tellal, Erel (2002). “SSCB’yle İlişkiler”. *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. Der. B.Oran. C. 1: 1919-1980. İstanbul: İletişim Yay. 499-521.
- Torbakov, Igor (2007). “Making Sense of the Current Phase of Turkish-Russian Relations”. *Occasional Paper*. Washington: The Jamestown Foundation.
- Uslu, Emre (2008). “Ulusalçılık: The Neo-nationalist Resurgence in Turkey”. *Turkish Studies* 9 (1): 73-97.
- Yanık, Lerna (2007). “Allies or Partners? An Appraisal of Turkey’s Ties to Russia, 1991–2007”. *East European Quarterly* XLI (3): 349-370.
- Yetkin, Murat (2004). “Putin ziyaretinin önemi”. *Radikal*. 7 Aralık.
- Yerasimos, Stefanos (2000). *Kurtuluş Savaşı’nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923*. İstanbul: Boyut Yay.

Turkish-Russian Relations in Search of a Way out of the Rivalry-Competition Dilemma

Mitat Çelikpala*

Abstract

Cooperation and strategic partnerships are the main concepts utilized in defining current Turkish-Russian relations. This new discourse indicates a fundamental transformation in bilateral relations and the removal of competition from the discourse that has been dominant in the 1990s. In addition, both actors aimed at Eurasia as the target region to further their common interests and bilateral cooperation. That represents another shift in the course of Turkish Foreign Policy making. This study aims at questioning the causes and consequences of the transformation of Turkish-Russian relations in both discourse and action.

Keywords

Turkey, Russia, Turkish-Russian relations, Eurasia, Eurasia Action Plan

* Prof. Dr., Kadir Has University, Department of International Relations – İstanbul / Turkey
mitat@khas.edu.tr

Диллема турецко-российских отношений: конкуренция или сотрудничество

Митат Челикпала*

Аннотация

В последнее время двусторонние турецко-российские отношения определяются понятиями сотрудничества и стратегического партнерства. Пришедший на смену конкуренции, доминировавшей в 1990-е годы, этот новый перспективный взгляд свидетельствует о фундаментальной трансформации в ходе развития турецко-российских двусторонних отношений. Выбор Евразии в качестве целевого региона совместного сотрудничества в ходе развития двусторонних отношений свидетельствует о другой стороне этой трансформации с точки зрения основной линии турецкой внешней политики и общего хода развития двусторонних отношений. В данной работе исследуются причины и результаты трансформации турецко-русских отношений как на уровне теории и превозглашенных тезисов, так и на основе практики, с учетом исторического процесса; а также наряду с отражением этой трансформации на политику Турции в Евразии, ведется поиск ответов на вопрос имеет ли место реальная трансформация в турецком обществе и в помыслах турецких дипломатов.

Ключевые слова

Турция, Россия, турецко-российские отношения, Евразия, Евразийский план действий

* Проф. док. университет Кадир Хас, кафедра международных отношений – Стамбул / Турция
mitat@khas.edu.tr